Т.О. **Никитюк**, аспірант

СУЧАСНІ ТРАКТУВАННЯ ФОРМ КАПІТАЛУ

В статті аналізується сутність та трактування поняття "капітал" представниками різних економічних шкіл і напрямків в історичній ретроспективі. Акцентується увага на сучасних формах прояву капіталу як соціально-економічного явища та проблемах їх теоретичного обґрунтування й опису.

Substance and interpretation of the term "capital" that are defined by different economic schools are analyzed retrospectively in the article. Attention is concentrated on modern forms of capital as socio-economic occurrence and problems of theoretical rationalization and description of them.

Ключові слова: капітал, форми капіталу, розвиток, власність, ресурси, концепції.

Keywords: capital, forms of capital, development, propert, resources, conceptions.

Метою статті є вивчення економічної природи, сутності та основних форм функціонування капіталу в сучасних умовах, що мають місце в економічній літературі.

Вихідним моментом в процесі наукового дослідження основних форм існування та прояву капіталу є з'ясування його сутнісних характеристик. Хоча визначення будь якого поняття не розкриває повністю його сутності, значення, основних характеристик, але дає можливість виділити його серед інших, подібних понять, тобто близьких за змістом у нашому випадку - це гроші, кошти, багатство, засоби праці тощо. Питання про природу капіталу, його форми прояву, джерела виникнення відносяться до найбільш складних і дискусійних. В економічній науці й досі немає однозначного визначення, трактування поняття «капітал» і тих процесів які забезпечують його розширене відтворення як сукупної величини вартості. У свій час, відомий економіст Сеніор Н. з цього приводу писав, що «капітал отримав настільки різноманітні визначення, що можна запитати себе: чи має це слово значення, яке було б сприйняте всіма» [1, с. 203]

Слово капітал латинського походження і означає "основний", "найважливіший", що дає підстави багатьом авторам називати капіталом все те, що важливе в життєдіяльності людини, суспільства, передусім з точки зору задоволення особистих потреб прямо або опосередковано. Виникає питання наскільки з наукової точки зору, а не повсякденної практики, діяльності, що нам пропонується дійсно має наукове значення, тобто розширює та поглиблює наше розуміння сутності явищ процесів нашого буття а не є простим поєднанням певних слів за якими відсутній аналіз пояснення їх змістовного наповнення порівняно з давно відомим.

Проаналізуємо найбільш відомі джерела, де викладено концепції капіталу, які є теоретичною і методологічною базою нашого дослідження. Знання про капітал та

форми його прояву, розвитку ґрунтуються на певних думках, фактах, даних, інформації про це неординарне явище (капітал).

У класичній економічній літературі капітал розглядався досить вузько, а саме, як певні матеріальні ресурси, які використовуються як засіб розвитку підприємницької діяльності.

В постклассичній літературі капітал трактувався не тільки як матеріальні ресурси, але й трудові (людські) ресурси, взяті в їх єдності чи сукупності. При такому розумінні капіталу по суті змішуються матеріальні і трудові ресурси і розглядаються як такі, що однаковою мірою визначають результати того чи іншого виду діяльності. Такого широкого розуміння капіталу можна дотримуватися лише за розв'язання певного та чітко визначеного економічного завдання. Дуже часто є доцільнішим здійснювати економічний аналіз на елементарній уяві про природу і зміст капіталу.

Якщо в широкій інтерпретації капітал ототожнюється з матеріальними і трудовими ресурсами, тобто як проста арифметична їх сума, тоді як у надширокому значенні він вже розглядається як єдність не тільки матеріальних і трудових ресурсів, але й фінансових. Таке надшироке розуміння капіталу досить поширене в сучасній економічній літературі. Основним недоліком такого трактування є змішування реального капіталу з формальним і розглядаються вони, як правило, як рівноцінні елементи чи передумови будь-якої комерційної діяльності. Насправді формальний капітал є лише грошовим відображенням реального капіталу. На необхідність відокремлення реального капіталу від формального неодноразово вказував і обґрунтовував К.Маркс у своїй знаменитій праці «Капітал».

Якщо виходити з над широкого розуміння капіталу тоді умовно можна виділити його функціональні типи: матеріальний та нематеріальний.

Матеріальний капітал існує у формі матеріальних ресурсів: предмети праці (оборотний капітал) і засоби праці (основний капітал). Прихильники концепцій нематеріальних форм капіталу виходять з недоцільності, неможливості звести суспільний прогрес до зростання матеріального багатства, чи грошового доходу.

У своєму дослідженні ми виходимо з теоретичного положення, що капітал як матеріальна основа розвитку суспільного виробництва безпосередньо пов'язаний з приватною власністю яка використовується як засіб розвитку господарюючих суб'єктів та економіки в цілому.

Капітал як явище і категорія похідне від власності на певні об'єкти , тому розгляд форм капіталу повинен здійснюватися в контексті формування та відтворення відносин власності на рівні окремих індивідів, суб'єктів господарювання, суспільних інститутів. Механізм утворення тієї чи іншої форми функціонування капіталу безпосередньо пов'язана з товарно-грошовими відносинами на конкретні носії (матеріальні та нематеріальні) власності що безпосередньо відображають і є об'єктивно необхідними умовами (факторами) здійснення економічної діяльності різних ринкових суб'єктів з метою отримання доходу (прибутку) незалежно від вихідного або опосередкованого

джерела їх виникнення для конкретних економічних суб'єктів та проміжних форм перетворення, повертаючись до власника в класично грошовій формі.

Сучасні трактування капіталу виникли і виникають на узбіччі традиційних теорій капіталу, які є відображенням еволюційного процесу виникнення та становлення економічної науки. Без врахування вихідних теорій капіталу навряд чи можуть претендувати, аспектні трактування в суб'єктивно-фактологічній (фрагментарній) формі сучасні трактування капіталу на науковість і новизну розуміння та пояснення сучасних неоднозначно суперечливих соціально –економічних явищ сьогодення.

Нагадаємо, що меркантилісти досліджуючи сферу обігу під капіталом розуміли авансовані в торгівлю гроші. Фізіократи досліджуючи джерело виникнення багатства, а саме сферу виробництва капітал пов'язували з різними засобами виробництва, поділяючи його на основний і оборотний. Класики політичної економії, зокрема А.Сміт під капіталом розумів запаси продуктів, матеріалів та знарядь, від який власники очікують отримати дохід. [2, с.311]

Заслуговує особливої уваги думка нашого всесвітньо відомого вченого І.В. Вернадського стосовно визначення сутності капіталу, а саме що: капіталом називається будь-яка цінність, що зберігається для подальшого виробництва та для створення інших цінностей; звідси випливає, що капітал утворюється збереженням праці: а тому його можна називати накопиченою працею [3, с.145].

З точки розгляду різноманітних сучасних трактувань капіталу його форм, типів важливою є думка Вернадського про те, що: «кожний капітал, що входить у виробництво, може бути або матеріальним, або нематеріальним, тобто складатися з матеріальної або нематеріальної накопиченої праці. [3, с. 149]. В цьому плані далекоглядним є і інший його вислів: «Крім застосування капіталів на спеціальне виробництво, дуже важливу роль відіграє застосування їх для здобуття знань, придбання неречового капіталу: подібного роду придбання не речового капіталу звичайно випускається з уваги при обговоренні економічних питань, між тим як витрати на здобуття знань становлять головну і першу умову подальшого розвитку країни; без знань не можливе ніяке виробництво, й навіть споживання потребує відомої сукупності знань. [3, с. 262].Значний внесок в дослідження економічної природи та сутності капіталу , як відомо, зробив К.Маркс. Під капіталом він розумів не річ, а певне, суспільне, притаманне певній історичній формації виробниче відношення, що представлене в ній і придає їй специфічний суспільний характер, внаслідок чого категорія капіталу з суто економічної перетворюється в соціально-класову за джерелом створення додаткової вартості. [4, с. 32, 380] Формування неокласичного напрямку в економічній науці пов'язане з технічним розумінням сутності капіталу, зводячи його до технічного фактору виробництва. Розглядаючи прибуток як граничний продукт капіталу що створюється капіталістом на зразок, як заробітна плата в якості граничного продукту створюється працею робітника неокласики обґрунтовували справедливість розподілу створюваного продукту між працею та капіталом. На думку Дж. Робінсона капітал на відміну від праці та землі як факторів виробництва, не можна

звести до фізично однорідного явища, незалежно від відносних цін і розподілу з врахуванням відносин і інститутів, що склалися. Враховуючи те, що капітал постійно знаходиться в русі, послідовно переходячи з однієї форми в іншу, тому його вартість визначити точно неможливо. Таким чином під сумнів було поставлено положення неокласиків, щодо справедливості розподілу створеного продукту на основі класичної теорії факторів виробництва. [5, с.100-104].

Поряд з визначенням капіталу як вартості яка приносить додаткову вартість (самозростаюча вартість) сьогодні частіше використовуються некласові визначення капіталу як створених людьми ресурсів довгострокового користування, що використовуються для виробництва товарів та послуг або як актив, що здатний приносити доход.

В концепціях різних наукових напрямків та шкіл все частіше використовується поняття капітал як певний ресурс, що приймає участь в економічних процесах та приносить його власнику доход.

Дослідники форм капіталу звертають увагу на їх здатність інтегруватися, переплітатися існувати та відтворюватися в різних послідовностях та залежностях. З теоретичної, загально цивілізаційної точки зору усі форми капіталу рівнозначні, хоча в конкретний час і конкретному місці їхня ліквідність, здатність обмінюватися на потрібні речі різна, що і дає підстави говорити про певну пріоритетність. Розглядаючи різні прояви сучасних форм капіталу, необхідно пам'ятати, що вони, так чи по іншому пов'язані з товарно-грошовими відносинами, з відносинами власності на певні фактори виробництва його результати і зміною суб'єкта власності. За межами суспільного виробництва не існує капіталу ні як явища, ні як поняття, так як він є породженням суспільних відносин, що складаються, відтворюються в процесі товарного виробництва. Теоретичною основою управління відтворювальною функцією капіталу в постіндустріальну епоху порівняно з індустріальною є концепції грошових потоків, фінансового важеля і людського капіталу. Головним фактором відтворювальних процесів в соціально-економічних системах є людина яка за допомогою використання фінансових ресурсів може забезпечити ефективне функціонування виробничих функцій суб'єктів господарювання.

У фаховій літературі констатується факт надзвичайної складності завдання оцінки людського капіталу. Його можна розглядати як якість життя, обсяг інвестицій, здатність до інноваційної діяльності, обсяг доходів людини тощо. Не викликає заперечення той факт, що загалом витрати на освіту сприяють формуванню висококваліфікованих фахівців, праця яких найбільше впливає на економічний розвиток як окремих суб'єктів так і економіки в цілому. Витрати на охорону здоров'я сприяють скороченню захворювань та смертності, продовженню працездатності людей. Капіталовкладення в культуру знижують рівень криміналізації суспільства, підвищують творчий потенціал, формують моральні цінності людини, що в кінцевому підсумку відображається на ефективності економіки.[6, с.41-42.]

Не зайвим буде ознайомитися і з думкою американського дослідника Фітц-енца Як, який в книзі «Рентабельность инвестиций в персонал: измерение экономической ценности персонала», зазначає про необхідність визнання наявності двох аспектів виміру вартості людей, а саме економічного і духовного. Підкресливши духовну цінність людини як вкрай важливу головну увагу зосередив на економічному боці цього питання. На його думку усі виміри вкладу вартості насправді є виміром вартості людей як економічних одиниць і духовних істот. Лише люди виробляють вартість шляхом використання своїх успадкованих якостей і придбаних вмінь і здібностей до виробництва благ.

Привертає увагу не традиційна думка, зауваження вченого, «Ми повинні заперечити тим, хто говорить, що інвестований капітал значно визначає продуктивність людей. В абсолютному смислі це не правильно. Якщо ви дасте мені суперкомп'ютер який коштує величезні гроші, я зможу вирішувати складні математичні рівняння швидше, ніж використовуючи свій невеликий портативний комп'ютер. Але, чи зможу я зробити це так швидко, як професор математики якщо ми будемо використовувати однакове обладнання? Зрозуміло ні! Це і є людський левередж».

Перші спроби оцінити якості людського характеру виявилися вкрай невдалими – були використані ті методи, що і для виміру виробничих процесів. Це спрацювало у випадку рутинних адміністративних задач, але не підійшло до оцінки професійної діяльності, яка надто різноманітна, і її результати частіше є якісними, ніж кількісними. Необхідно знайти методи для виміру інтелектуальної роботи [7, с.25-27, 206].

Грішнова О.А. визначає людський капітал як економічну категорію, що характеризує сукупність сформульованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистісних рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника і національного доходу. [8, с.16-17].

Поряд з людським капіталом використовується подібне за змістом і поняття інтелектуальний капітал під яким вітчизняні вчені розуміють знання, інформацію, навички, майстерність тощо, які в процесі їх використання створюють матеріальний і/або нематеріальний зиск. При цьому підкреслюють, що основною компонентою інтелектуального капіталу є знання, а інші похідними від них. Л.Едвінссон і М. Мелоун виділяють дві складові інтелектуального капіталу, а саме людський і структурний. Під людським розуміють сукупність знань, практичних навичок і творчих здібностей працівників компанії, що використовуються для виконання поточних завдань, а під структурним – патенти, комп'ютерні програми, електронні мережі та інші фактори що забезпечують продуктивну працю персоналу. [9, с.128]

Російські вчені також по різному визначають інтелектуальний капітал, наприклад:

- як освіта, культура, міра володіння науковими знаннями та інформацією [10, с.204];

- як вартість інтелектуальних активів, які відчужуються та не відчужуються, що використовують в господарській діяльності юридичні особи [11, с.28];
- як самостійний економічний ресурс, створений внаслідок виробничої інтелектуальної діяльності, і як ресурс, що в різних ситуаціях може розглядатися як капітал, як праця і як підприємницька здібність, тобто як складова частина кожного виду ресурсів. [12, с.141]

Однією з найголовніших закономірностей розвитку різних виробництв у постіндустріальну епоху є зростання в них інформаційних елементів. Всезростаюча інформатизація економіки трансформує форми прояву капіталу та механізм їх функціонування.

Концепції інформаційного капіталу безпосередньо пов'язані з теоріями інформаційного суспільства», «суспільства знань». Зв'язок між інформацією і знаннями проявляється в процесі прийняття рішень та відповідних дій, тобто інформація стає знанням, якщо вона була використана суб'єктом, який нею володіє в будь-якій формі.

Один з теоретиків постіндустріального суспільства Д. Белл під знаннями розумів систему фактів і думок, як аргументованих тверджень або експериментальних результатів, які можуть бути передані іншим людям з використанням засобів зв'язку [13, с.235]

Для позначення майбутнього суспільства вчений спочатку використовував термін «постіндустріальне», а з часом «інформаційне суспільство», підкреслюючи вирішальне значення для економічного та соціального життя способів виробництва знань, а також для характеру трудової діяльності людини революції, що розгортається в організації та обробці інформації і знань, в якій центральну роль відіграє комп'ютер. [14, с. 330].

Інший відомий вчений-соціолог - Кастельс М., досліджуючи особливості зародження інформаційного суспільства, пов'язує його виникнення з такими процесами як революція інформаційних технологій, кризою капіталізму, розквітом культурних соціальних рухів, зокрема боротьби за права людини, захист навколишнього середовища. Саме взаємодія цих процесів на думку вченого призвела до зміни як структури суспільства та її складових, зокрема створення нової економіки – інформаційної. [15, с. 492]

На думку російських вчених Дятлова С.А. та Селіщевої Т.А.: «…інформаційний капітал включає в себе технологічну, науково-технічну, соціально-економічну й духовну інформацію, що використовується в економічному обігу для отримання доходу. Основу інформаційного капіталу складають інформаційно-комунікаційні технології …. При цьому право власності на технологічну інформацію відіграє найважливішу роль в створенні конкурентної переваги». В умовах зростання інформатизації економіки, виробнича функція приймає вигляд:

$$Q = f (K, L, SI),$$

де: Q- обсяги благ, що виробляються; K- капітал (в грошовій та виробничій формах) ; L – праця (людський капітал); SI - інформаційний капітал. [16, с.139]

Розвиток теорії інформаційного капіталу, дослідники даної проблеми пов'язують з інтелектуальним капіталом та інтелектуальною власністю, які також трактуються неоднозначно. Так, різні автори під інтелектуальним капіталом розуміють:

- деяке інтегроване утворення, що складається з трьох основних частин, а саме як: людського капіталу(наявності знань та вмінь використовувати їх для задоволення потреб клієнтів); структурного капіталу (форм, методів, структур, які дозволяють ефективно здійснювати збір, тестування, організацію, фільтрацію, збереження та розподіл існуючого знання) і споживацький капітал (відносини організації зі споживачами її продукції);

- вартість відчужуваних та невідчужуваних інтелектуальних активів, які приймають участь в господарській діяльності юридичної особи;

- освіту, культуру, міру володіння науковими знаннями та інформацією;

- самостійний економічний ресурс, створений в наслідок виробничої інтелектуальної діяльності, і як ресурс, який в різних ситуаціях може розглядатися як капітал, як праця і як підприємницька здібність, тобто як складова кожного цього виду ресурсів;

- сукупність знань, досвіду, навиків, різних результатів творчої діяльності індивіда, що не відчужуються від його власника. Інтелектуальний капітал, втілений в активах, є інтелектуальною власністю (патенти, авторські права, право на дизайн, ноу-хау, товарні знаки тощо).

Важливою умовою перетворення інтелектуального капіталу в реальний економічний ресурс є наявність повноцінного інституту інтелектуальної власності. Інтелектуальний капітал втілюється в певні інформаційні продукти (ресурси), відчужувані від їх виробника та стають об'єктом купівлі-продажу. Відчуження інформаційного продукту від його виробника та використання цього продукту власником з метою отримання прибутку дає підстави говорити про існування інформаційного капіталу. Ця форма капіталу «пронизує» усі інші форми капіталу, що дає підстави говорити про зростання ролі інформаційного капіталу [16, с.139-140].

Під впливом інформатизації економіки змінюються відносини власності. Як відмічає Іноземцев В.Л., що по мірі, як засоби виробництва втрачають свій матеріальний зміст, перетворюючись в інформаційні сутності (програми, ідеї, образи), монополія панівного класу на засоби виробництва з метою забезпечення своєї економічної могутності, що існувала в індустріальну епоху, в інформаційній економіці руйнується. [17, с. 145]

Суть концепції інформаційного капіталу зводиться до того, що володіння тією чи іншою інформацією може вплинути на ринкові ціни, а відтак і на ефективність використання капіталу, тобто володіння інформацією дозволяє отримати дохід її власнику.

Американські вчені Корнер М. та Вітцель М. використовують поняття нематеріальний капітал, до складу якого відносять: капітал знань, людський і організаційний капітал. «Капітал знань» тлумачать як «знання для продажу», які

дозволяють підприємствам збільшувати вартість завдяки програмному забезпеченню, патентам торговим маркам тощо. Під людським капіталом розуміють нагромаджені людиною знання, навички та здібності, відповідно під організаційним - загальний менеджмент з придбання, створення, мотивацією, застосуванням та розповсюдженням знань всередині підприємства. Не використовуючи поняття інформаційний капітал, вчені при цьому підкреслюють всезростаючу роль поряд зі знаннями, технологіями, інформації для отримання прибутку. [18, с. 136-153]

Французький соціолог П.Бурдьє проаналізувавши різні види капіталу обґрунтовує необхідність виокремлення категорії "соціальний капітал" під яким розуміє сукупність наявних або потенційних ресурсів, які передбачають наявність інституціоналізованих відносин взаємного визнання. Соціальний капітал поділяється на соціальні відносини з приводу розподілу й обміну ресурсами та соціальні відносини, що характеризують якість та кількість цих ресурсів. [19, с.245]

Проблемам соціального та людського капіталу достатньо уваги приділив і Дж. Коулман, на думку якого сутність соціального капіталу можна розкрити на основі принципу раціональної та цілеспрямованої поведінки людей внаслідок чого і відбувається їх особистий розвиток та їхніх різноманітних організацій тобто соціальний капітал подібно іншим формам капіталу сприяє досягненню певних цілей. Так, він пише: «Якщо ми розпочнемо з теорії раціональної поведінки, в якій кожен актор контролює певну частину ресурсів і зацікавлений в певних ресурсах і подіях, тоді соціальний капітал є певним видом ресурсу, який доступний актору». Він визначається своїми функціями та включає в себе різні складові, що характеризуються двома загальними властивостями: по-перше, до них входять декілька соціальних структур, і по-друге, вони полегшують певні дії акторів всередині структури, чи це є індивід, чи корпорація. Подібно іншим формам капіталу , соціальний капітал – продуктивний. Він сприяє досягненню певних цілей, досягти яких за їх відсутності неможливо. Подібно фізичному і людському капіталу, соціальний капітал не підпадає під строгу дефініцію, але він може володіти специфічними властивостями в певних сферах. Ця форма капіталу має свою цінність в спрощенні певних дій, яка може виявитися непотрібною або навіть шкідливою для інших. На відміну від інших форм капіталу, соціальний капітал властивий структурі зв'язків між акторами та серед них, при цьому зазначає, що «в даній роботі приклади і області використання на яких я хочу зосередити увагу, стосуються соціального капіталу як ресурсу для людини».

Стосовно концепції людського капіталу пише: «так само, як фізичний капітал створюється змінами в матеріалах, з яких виготовляються знаряддя виробництва, удосконалюючи тим самим процес виробництва, людський капітал створюється шляхом внутрішньої трансформації самих індивідів, внаслідок їх навиків і здібностей». Це в свою чергу дає можливість їм діяти по-іншому.

Походження соціального капіталу пов'язане із змінами у відносинах між індивідами та полегшує їх діяльність. Якщо фізичний капітал повністю сприймається

візуально, тому що він втілений в очевидних матеріальних формах, тоді як людський капітал проявляється в навичках і знаннях, придбаних індивідом.

Наприклад група, всередині якої існує високий рівень довіри і згуртованості, здатна досягти більших і кращих результатів порівняно з групою, де відсутні ці якості. [20, с.122, 124, 126]

На думку інших дослідників соціальний капітал є культурним компонентом цивілізованого суспільства, "підтверджений неформальними нормами", до якого звертаються економічні агенти формуючи партнерські відносини в умовах нестабільної економіки. Відносини соціального характеру полегшують дії індивідів за рахунок формування взаємних обов'язків і очікувань, формування та впровадження соціальних норм, створення асоціацій тощо.

На думку Сікори В.Д., концепція соціального капіталу у найбільш загальній інтерпретації передбачає, що ефективний стійкий економічний розвиток країн потребує відповідних формальних і неформальних інституцій, які б наповнювали необхідним соціальним змістом макроекономічні та ринкові структури. При цьому підкреслює, що піднесення престижу парадигми про соціальний капітал з його осердям – довірою між людьми – є спробою пом'якшити диктат ринкових цінностей саме у ринковій сфері. [21, с.3]

Відносини соціального капіталу визначаються як формальними так і неформальними економічними інститутами. При цьому варто зауважити, що соціальний капітал ґрунтується переважно на суспільних традиціях та нормах.

Аналіз літератури дозволяє зробити узагальнюючий висновок, що капітал як соціально-економічні відносини реально існує і функціонує в конкретній формі завдяки відтворенню та нагромадженню ресурсів що використовуються в процесі як матеріального так і духовного виробництва і продукт якого дозволяє задовольняти особисті потреби його власнику у продовж певного часу шляхом їх відчуження або особистого споживання.

Література:

1. Лопатинський Л. Экономико-математический словарь.- М.: 1996.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов/ Класика экономической мысли: Сочинения: М., 2000.
3. Шторх Г. Курс политической экономики или изложение начал, обслуживающих народное благоденствие: пер. с фрн. с биографическим очерком автора / под ред. и с заметками И.В.Вернадский – СпБ, 1881 с.
4. Маркс К. Капитал: Критика политической экономии: В 3т. – М. Т.2 с.32, 380.
5. Дж. Робінзон Теория капитала и экономического роста/ Под ред. Дзарасова С. –М. 2004.
6. Кетова К,В., Русяк И.Г. Учет человеческого капитала при моделировании экономической системы региона// Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. 2008, № 3.

7. Фитц-енц Як. Рентабельность инвестиций в персонал: измерение экономической ценности персонала/ Пер с англ. М. 2009 320с.
8. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К. 2001 .
9. Кондрашова-Діденко В.І., Діденко Л.В. Економіко-філософський вимір інтелектуального капіталу // Теоретичні та прикладні питання економіки. Вип.. 16 –К. 2008.
10. Медведєв В.А. Перед вызовом постиндустриализма. Взгляд на прошлое, настоящее и будущее экономики России – М. 2003.
11. Степанова Т.Е. Экономика знаний: методологический аспект –Саратов, 2004.
12. Кушнирова И.Р. Макроекономическое развитие: тенденции и перспективы. –М. Наука 2005.
13. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Дэниел Белл. – М. Academia, 1999.
14. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Дэниел Белл // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П.С. Гуревича – М. Прогресс, 1986.
15. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс; пер. с анг. под науч. ред. О.И. Шкаратана – М.: ГУВШЭ, 2000.
16. С.А. Дятлов, Т.А. Селищева Трансформація форм капитала в условиях роста информатизации экономики// Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 103 -1. Донецк 2006.
17. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. –М. 2000.
18. Корнер М. Витцель М. Виртуальные организации. Новые формы ведения бизнеса в XXI веке/ пер. с анг. - М. 2005.
19. Bourdieu P. The forms of capital// Hanbook of Theory and Research for the Sociology of Education – N.Y., 1985.
20. Дж. Коулман Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность –2001 № 3.
21. Сікора В.Д. Напрями еволюції українського розвитку в процесі становлення “Нового консенсусу” і теорії про “Соціальний капітал” // Актуальні проблеми економіки 2001 №11-12.